

УДК 373.3./5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-32>

Анастасія ЖДАНКІНА,

orcid.org/0000-0002-6819-2710

аспірант кафедри педагогіки та психології

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

(Кременець, Тернопільська область, Україна) nastiazd3@gmail.com

КОМПОНЕНТИ, КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті представлено характеристику та аналіз структури патріотизму старшокласників, зміст якої обумовлено специфікою педагогічного дослідження. Здійснено постановку проблеми, подано перелік дисертаційних досліджень, що спряють її поглибленому аналізу, визначено мету статті. Виявлено сутність поняття «патріотизм» на основі наукових праць українських дослідників. Висвітлено роль розроблення структури патріотизму як невід'ємної складової частини педагогічного дослідження. Виокремлено найбільш змістовні та актуальні структурні моделі патріотичності учнівської молоді у працях сучасних науковців. Визначено підходи до тлумачення ключових понять статті, таких як «компонент», «критерій», «показник»; означено сутнісну різницю між критерієм та показником у контексті педагогічного дослідження. Детально розглянуто компонентні структури патріотизму, які запропонували Р. Петронговський, І. Бех, Г. Коломоєць, що спряють розкриттю досліджуваного явища серед учнівської молоді. Подано структуру патріотизму старшокласників, що складається з когнітивного, емоційно-мотиваційного, етноідентифікаційного та рефлексивно-діяльнісного компонентів. Здійснено обґрунтування вибору запропонованої структури патріотизму учнів старших класів, зокрема етноідентифікаційного та рефлексивно-діяльнісного компонентів. Розроблено критерії відповідно до кожного із зазначених компонентів, а також висвітлено показники, що слугують для відображення патріотичної спрямованості старшокласників у контексті кожного критерія. Описано рівні патріотизму, такі як практичний, фрагментарний, пасивний; обумовлено їх прояви серед учнівської молоді. Окреслено подальші перспективи у вдосконаленні компонентної структури патріотизму старшокласників у рамках педагогічних досліджень, присвячених виховній роботі з учнівської молоддю в ЗЗСО.

Ключові слова: *структура патріотизму, учнівська молодь, компоненти, критерії, показники, рівні патріотизму.*

Anastasiia ZHDANKINA,

orcid.org/0000-0002-6819-2710

Graduate student of the Department of Pedagogy and Psychology

Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanitarian Pedagogical Academy

(Kremenets, Ternopil region, Ukraine) nastiazd3@gmail.com

COMPONENTS, CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF PATRIOTISM OF STUDENT YOUTH IN PEDAGOGICAL RESEARCH

In the article represented characteristic and structure analysis of patriotism in the educational system of high school students. The content of this structure interconnected with specific of pedagogical research. The problem and purpose of research has been formulated. The dissertations, which contribute to in-depth research, are listed in the article. The gist of "patriotism" as a main definition on a base of Ukrainian scientific researches was revealed. The role of developing this structure such as important element in pedagogical research has been defined in our scientific article. The most actual and meaningful structure models of patriotism in modern Ukrainian pedagogical researches were distinguished. The approaches to the concepts "component", "criteria", "indicator" have been characterized. The difference between definition "criteria" and "indicator" was analyzed. The most actual structures of patriotism (R. Petrongowsky, I. Bekch, G. Kolomoyets), which contribute to explore this phenomenon, were reviewed. The structure of patriotism of high school students has been created and proposed. This structure includes four components (cognitive, emotionally-motivational, ethno-identification and reflexive-activity components). Two specific components of patriotism (ethno-identification and reflexive-activity) were founded in a context of our scientific research. The criteria of all components were created. The lists of indicators, which we use to demonstrate patriotic focus in criteria, were also developed. Three levels of patriotism of high school students (practical, fragmentary and passive) were described in the article. The characters of all levels were also described. The prospects for the study of this issue in the future are determined in this article.

Key words: *structure of patriotism, high school students, components, criteria, indicators, levels of patriotism.*

Постановка проблеми. Визначення компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості конкретної особистісної якості є невід'ємним етапом педагогічного експерименту. Відповідно до останніх тенденцій у педагогічній науці, виявлення названих складників набуває дедалі більшого значення в експериментальних дослідженнях.

Аналіз досліджень. Проблема визначення компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості досліджуваних якостей у контексті педагогічного дослідження не втрачає своєї актуальності в умовах сьогодення. З точки зору дослідження патріотизму ця проблема висвітлюється у працях українських дослідників. Особливої уваги заслуговують дисертаційні роботи Г. Коломощ, М. Гарнійчук. Глибокий структурний аналіз патріотизму, його складників та проявів здійснено у працях І. Беха, Р. Петронговського. Змістове наповнення компонентів патріотизму старших підлітків втілено у дослідженнях І. Чорної.

Мета статті полягає в узагальненні змістової структури патріотизму старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Патріотизм – це непостійна, динамічна величина. В науковому дискурсі існує велика кількість тлумачень цього феномена. Так, І. Бех, академік НАПН, стверджує, що патріотизм – це «керівництво індивідуальним становленням особистості як патріота, що передбачає формування ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини» (Бех, 2006: 151).

На думку Н. Гавриша, патріотизм – це «природна прихильність і любов до рідної землі, мови, культури; глибоке моральне почуття, показник і виразник найвищих проявів духовного світу людини» (Гавриш, 2015: 2). Деяко іншої позиції стосовно сутності патріотизму дотримується В. Шинкарук, котрий визначає його як «одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, що виявляється у практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів» (Шинкарук, 1986: 280).

З огляду на те, що єдиного наукового підходу до визначення змісту патріотизму досі не розроблено, визначення компонентів, критеріїв, показників та рівнів його сформованості серед учнів старших класів представляє інтерес для дослідження.

Підкреслимо, що розроблення структури певного явища чи феномена – це важлива складова частина педагогічного дослідження, відчутність якого унеможливує подальший хід роботи.

Компонент – це складне і багатогранне явище. У праці Р. Петронговського структура патріотизму складається з емоційно-мотиваційного, когнітивного, етноідентифікаційного та практичного компонентів. Автор підкреслює, що подана структура створена на основі провідних психолого-педагогічних концепцій патріотичного виховання молоді. Варто зазначити, що Р. Петронговський став одним із перших науковців, хто комплексно дослідив феномен патріотизму старшокласників на теоретичному та практичному рівнях.

Компонентна структура патріотизму, запропонована І. Бехом, включає когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий компоненти, а також компонент довільного імпульсу (Бех, 2017). Вчений зазначає, що ця структура являє собою модель сходження зростаючої особистості до духовних цінностей (Бех, 2017).

Враховуючи наявні структурні моделі патріотизму учнівської молоді, у рамках нашого дослідження ми виділяємо когнітивний, емоційно-мотиваційний, етноідентифікаційний та рефлексивно-діяльнісний компоненти.

Когнітивний компонент визначається через усвідомлення смислів конкретної духовної цінності (Коломощ, 2015); комунікативну взаємодію педагога і підлітка, що базується на принципах партнерства, взаємоповаги, свободи суджень, справедливості (Бех, 2017); усвідомлення моральних цінностей та досягнення їх ролі в житті індивіда (Ратинська, 2019); знання про патріотизм (Петронговський, 2003). Ми вважаємо, що в цьому контексті провідна роль належить досвіду індивіда, його особистісному пізнанню та розумінню патріотизму. Суголосної позиції дотримується М. Гарнійчук. На думку дослідниці, когнітивний компонент патріотизму «охоплює знання, мислення, усвідомлення, судження» (Гарнійчук, 2013: 124).

Емоційно-мотиваційний компонент патріотизму складається з оцінювального ставлення старшокласника, його суджень, системи цінностей, установок емоційно-вольового спрямування до громадянського суспільства. У статті І. Батрун ми знаходимо вичерпне визначення емоційно-мотиваційного компоненту патріотизму, що «виявляється в глибокому почутті любові, поваги до рідного народу, у розвитку внутрішніх мотивів школярів, серед яких визначальними є мотиви самоствердження, самовираження та самореалізації» (Батрун, 2020: 85).

Етноідентифікаційний компонент, на нашу думку, відіграє надважливу роль у формуванні патріотичних почуттів індивіда. В структурі

компоненту містяться «національні цінності, що охоплюють сутність національної самосвідомості (глибоке розуміння рідної місцини, звичаїв, традицій рідного краю, українського народу), усвідомлення старшокласниками духовних надбань, своєрідності, унікальності, неповторності національних почуттів інших народів, виявлення толерантності до інших культур, народів» (Батрун, 2020: 10). В. Кульчицький пише, що етноідентифікаційний компонент «репрезентує досвід ідентифікації індивіда з народом, його традиціями й культурою» (Кульчицький, 2020: 265).

Значення названих складників етноідентифікаційного компоненту важко переоцінити. Ототожнення себе з нацією, народом, етносом, культурою, традиціями і, зрештою, країною є найбільш очевидним свідченням сформованості патріотизму. Втім, подібних поглядів дотримуються інші вчені. Дослідниця Л. Заболоцька стверджує, що етноідентифікаційний компонент дає змогу «усвідомлювати й визнавати власну належність до українського етносу, вміння підтримувати його культуру (звичаї, традиції, обряди), виявляти почуття гордості, гідності, працьовитості та інші ознаки, які у своїй сутності репрезентують цю системну якість» (Заболоцька, 2013: 123).

Рефлексивно-діяльнісний компонент за прикладом емоційно-мотиваційного компоненту дуальний за змістом. Він відображає здатність індивіда до осмислення, аналізу своєї позиції щодо ставлення до патріотизму, а також його спроможність реалізовувати патріотизм у вчинках та діях. Слід підкреслити, що в праці Л. Носко рефлексія тлумачиться як мета-здатність, що включена в когнітивну підструктуру психіки і виконує в ній регулятивну функцію для усїєї системи (Носко, 2015).

Визначення компонентної структури патріотизму та змістового наповнення кожного складника створює умови для виокремлення критеріїв сформованості патріотизму у старшокласників.

Дослідниця Г. Падалка вказує на те, що критерій – це сукупність показників, що свідчать «про ступінь, величину розвитку явища та диференціювання його за групами» (Падалка, 2008: 67). Ми дотримуємося точки зору, згідно з якою критерій – це інструмент для виявлення динаміки змін в об'єкті дослідження; об'єктивна ознака, яка дає змогу оцінити ступінь, на якому перебуває дослідник на шляху до поставленої мети.

Розроблена критеріальна система зіставляється з компонентами патріотизму. Отже, сформованість когнітивного компоненту визначається через критерій «пізнання патріотизму»; емоційно-мотиваційного – через критерій «прагнення

до патріотизму»; етноідентифікаційного – через критерій «ототожнення себе з нацією»; рефлексивно-діяльнісного – через критерій «патріотична поведінка».

Показниками за критерієм «пізнання патріотизму» є знання про патріотизм, його зміст, сутність; розуміння змісту поваги до Батьківщини, рідного краю, землі; ерудованість у питаннях патріотичної культури; обізнаність про патріотичну поведінку; знання історії держави.

Показниками за критерієм «прагнення до патріотизму» є наявність інтересу до патріотичної поведінки; позитивне, емоційно-ціннісне ставлення до патріотизму як духовної якості; розвиненість принципів та установок щодо патріотичних цінностей; усвідомлення значення патріотизму для громадянина України.

Показниками за критерієм «ототожнення себе з нацією» є самоусвідомлення себе як громадянина держави; емоційна прив'язаність до рідного краю; співставлення себе з етносом; пізнання себе через призму нації.

Показниками за критерієм «патріотична поведінка» є глибокий самоаналіз та ціннісне ставлення до країни; здатність проявляти патріотизм у поведінці та ставленні до людей; моральна готовність до захисту інтересів держави; прагнення до збагачення поведінкової культури; уміння проявляти любов до Батьківщини.

Отже, ми охарактеризували зміст кожного критерія та уточнили показники. Це необхідний етап у кожному педагогічному дослідженні, тому що патріотизм складається з компонентів, компоненти вимірюються критеріями, а критерії містять показники. Такий підхід слугує основою для структуризації рівнів сформованості кожного критерія.

Залежно від інтенсивності проявів патріотизму в судженнях, установках, поведінці (постійно, інколи, рідко) розрізняють декілька рівнів. Їх можна охарактеризувати як високий, середній та низький. Однак, на наш погляд, більш зручна градація рівнів сформованості патріотизму виглядає таким чином: практичний, фрагментарний, пасивний рівні.

Розглянемо рівні сформованості патріотизму за критерієм «пізнання патріотизму». Отже, практичний рівень за цим критерієм характеризується глибокими, системними знаннями про патріотизм, його ключовими проявами; наявністю інтересу до патріотизму як ціннісної категорії; знаннями про історію, культуру, атрибути, матеріальні та нематеріальні надбання країни; готовністю до виконання своїх обов'язків перед державою; розумінням значення патріотизму для розвитку країни; усвідомленням взаємозв'язків між історичним минулим,

досвідом та сьогоденним становищем держави; зацікавленістю у знаннях про минувшину, культуру, мистецтво, мову, світобачення народу.

Фрагментарний рівень за цим критерієм має такі характеристики, як розуміння цінності патріотизму; помірне бажання до прояву патріотизму; готовність до розвитку знань про патріотизм; поверхнєве розуміння значення патріотизму для нації та країни; сформованість уявлень стосовно особистісного та суспільного патріотизму.

Пасивний рівень за описуваним критерієм проявляється в тому, що старшокласник не усвідомлює ролі патріотизму у своєму житті та в існуванні суспільства; не розглядає патріотизм як цінність; демонструє неготовність до поглибленого вивчення різних граней патріотизму.

Розглянемо рівні сформованості патріотизму за критерієм «прагнення до патріотизму». На практичному рівні індивід проявляє сформованість системи цінностей, у якій патріотизм посідає визначне місце; діє в інтересах країни; вдосконалює своє якості; відрізняється умотивованістю та прагненням до змін; турбується про країну та переймається проблемами сьогодення. У поведінці проявляються такі якості, як рішучість та принциповість.

Фрагментарний рівень критерія проявляється у вибірковій сформованості ціннісних орієнтацій; нестабільному ставленні до такого явища, як патріотизм; наявності принципів та установок патріотичної поведінки, що лежать у площині особистого інтересу; неповній сформованості стимулів та мотивів до реалізації принципів патріотизму; непостійності суджень про патріотизм.

Пасивний рівень критерія проявляється в байдужому ставленні до патріотизму; повній відсутності сформованості принципів патріотизму; неготовності наслідувати принципи патріотичної поведінки; відсутності емоційного переживання за долю Батьківщини; незацікавленості в діяльності, орієнтованій на розвиток патріотизму.

Розглянемо рівні за критерієм «ототожнення себе з нацією». Практичний рівень критерія передбачає готовність людини до захисту інтересів країни; сформованість стійких уявлень про націю, народ, рідний край, Батьківщину, етнос, культуру, традиції, мистецтво України; емоційну прив'язаність до рідного краю; ідентифікацію себе як українця; практичну реалізацію принципів патріотизму в повсякденному житті.

Фрагментарний рівень характеризується відсутністю цілісних уявлень про народ, етнос, націю, культуру, мову, традиції; поверхневим сприйняттям себе як патріота; недостатнім зна-

нням історії; недостатньо сформованою компетентністю у сфері нематеріальних надбань держави. При цьому спостерігається інтерес до досягнення патріотичних цінностей.

Пасивний рівень критерія відрізняється тим, що старшокласник проявляє майже повну некомпетентність у питаннях культури та історії нації; не усвідомлює себе частиною Батьківщини; не готовий до самовдосконалення та поглиблення знань про патріотизм; демонструє байдужість у поведінці.

Розглянемо рівні за критерієм «патріотична поведінка». Практичний рівень критерія характеризується стійкістю патріотичних переконань та їх прикладною реалізацією в поведінці; сформованістю принципів та установок щодо значення патріотизму для особистості та суспільства; знаннями про сутність патріотизму та його основні риси; готовністю до захисту країни, її матеріальних і нематеріальних надбань; бажанням самовдосконалюватися; стійкою мотивацією до участі в діяльності, спрямованій на розвиток країни.

Фрагментарний рівень відрізняється недостатньою сформованістю поведінкових установок щодо патріотизму; неготовністю нести відповідальність за майбутнє країни; наявністю інтересу до патріотичного виховання та самовдосконалення; готовністю до проявів патріотизму у вибіркових ситуаціях.

Пасивний рівень проявляється в неготовності діяти в інтересах держави; відсутності мотивів у демонстрації патріотизму в поведінці; незацікавленості в самовдосконаленні; відсутності сформованості уявлень про патріотичну поведінку; байдужому ставленні до країни, її культури, мови тощо.

Висновки. Отже, нами подано стислу характеристику компонентної структури патріотизму старшокласників, що включає когнітивний, емоційно-мотиваційний, етноідентифікаційний та рефлексивно-діяльнісний складники. Сьогодні цей етап відіграє важливу роль у процесі педагогічного дослідження, оскільки визначення компонентів сприяє різносторонньому аналізу динаміки у контексті явища, що вивчається.

Проте подана чотирьохкомпонентна структура не відображає цілісної картини патріотизму старших школярів. Саме тому ми надаємо вагоме значення критеріям та показникам, які допомагають заглибитися у природу патріотизму та його прояви у поведінці індивіда. Вбачаємо, що в перспективі методологічні підходи до розроблення компонентів патріотизму в рамках педагогічного дослідження можуть суттєво змінитися, наприклад, у кількості компонентів чи їх змістовому наповненні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батрун І. Патріотичне виховання молодших школярів як пріоритетний напрям національної системи виховання. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень*. Харків : МДНД, 2020. С. 85–88.
2. Бех І. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 151 с.
3. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 26–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuc_2015_12-13_25 (дата звернення: 05.12.2021).
4. Гавриш Н., Крутій К. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. 2015. № 8. С. 2.
5. Гарнійчук В. Сутність на основні компоненти патріотизму старших підлітків. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*. 2014. С. 123–126. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/6671/1/Гарнійчук.pdf> (дата звернення: 08.12.2021).
6. Заблоцька Л. Формування патріотичного компонента національної духовності молоді. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2013. № 2 (11). С. 166–170.
7. Коломoeць. Г. Виховання патріотизму в старших підлітків засобами хортингу – національного виду спорту України. *Теорія і методика хортингу*. 2015. № 3. С. 38–43.
8. Кульчицький В. Теорія і практика патріотичного виховання в школах України (1945–2019 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Тернопіль ; Дрогобич, 2020. 490 с.
9. Носко Л. Рефлексія як особлива психічна реальність. *Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія*. 2015. Т. 7. № 38. С. 251–360.
10. Падалка Г. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ : Освіта Україна, 2008. 274 с.
11. Петронговський Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників. Житомир : Полісся, 2003. 220 с.
12. Ратинська І. Виховання відповідальності студентів як наукова проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. № 19 (2). С. 184–194.
13. Чорна К. Застосування рефлексивно-експліцитного методу у вихованні в старшокласників ціннісного ставлення до іншого. Київ, 2013. С. 448–457. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/6668/1/чорна.pdf> (дата звернення: 10.12.2021).
14. Шинкарук В. Філософський словник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : УРЕ, 1986. 280 с.

REFERENCES

1. Batrun I. Patriotichne vikhovannya molodshih shkoliariv yak prioritetnyy napryam natsionalnoyi sistemy vikhovannya [Patriotic education of primary school students as a priority of the national education system]. *Technologies, tools and strategies for research*. Kharkiv, 2020, pp. 85–88. [in Ukrainian]
2. Bekh I. Vykhovannya osobystosti: Skhodzhennya do dukhovnosti [The personality education: Developing to spirituality]. K.: Lybid, 2006, p. 151. [in Ukrainian]
3. Bekh I., Chorna I. Programa ukrainskogo patriotichnogo vykhovannya ditey ta uchnivskoyi molodi [The program of Ukrainian patriotic education for children and youth]. *The mountain school oh Ukrainian Carpathians*. Ivano-Frankivsk, 2015, pp. 26–37. [in Ukrainian]
4. Chorna I. Zastosuvannya refleksyvno-explitsytnogo metodu u vykhovanni v starsoklasnykiv tsinnisnogo stavlennya do inshogo [Application of the reflexive-explicit method in education of high school students' values to another]. K., 2013, pp. 448–457. [in Ukrainian]
5. Garniychuk V. Sutnist ta osnovni komponenty patriotyzmu starshykh pidlitkiv [The essence of main components of patriotism to high school students]. *The modern educational process: essence and future*. Ivano-Frankivsk, 2014, pp. 123–126. [in Ukrainian]
6. Gavrysh N., Krutiy K. Natsionalno-pariotechne vykhovannya u sytuatsiyi sotsialnogo nespokoyu: zminuyemo pidkhody [National and patriotic education in social crisis: to difference the methodology]. 2015. P. 2. [in Ukrainian]
7. Kolomoyets G. Vikhovannya patriotizmu v starshih pidlitkiv zasobami hortingu – natsionalnogo vidu sportu Ukraini. [Education of patriotism in older teenagers by means of horting – the national sport of Ukraine]. K., 2015, pp. 38–43. [in Ukrainian]
8. Kulchitskiy V. Teoriya i praktika patriotichnogo vikhovannya v shkolah Ukrainy (1945–2019) [Theory and practice of patriotic education in schools of Ukraine (1945–2019)]. Ternopil; Drogobych. 2020. 490 p. [in Ukrainian]
9. Nosko L. Refleksiya yak osobliva psihichna realnist [Reflection as a special mental reality] *Current issues of psychology. Environmental psychology*. 2015. pp. 251–360. [in Ukrainian]
10. Padalka G. Pedagogika mystetstva (Teoriya i metodyka vykladannya mystetskykh dystsyplin) [The pedagogy of art (The theory and methods of teaching art subjects)]. K.: Osvita Ukraina, 2008. 274 p. [in Ukrainian]
11. Petrongovsky R. Teoriya i praktyka formuvannya patriotyzmu starshoklasnykiv [The theory and practice of patriotic education for high school students]. Zhytomyr: Polissya, 2003. 220 p. [in Ukrainian]
12. Ratynska I. Vihovannya vidpovidalnosti studentiv yak naukova problema [Education of student responsibility as a scientific problem]. *Theoretical and methodological problems of raising children and students*. 2015, pp. 184–194.
13. Shinkaruk V. Filozofskiy slovník [Philosophical dictionary]. K., 1986. P. 280. [in Ukrainian]
14. Zabolotska L. Formuvannya patriotichnogo komponenta natsionalnoyi duhovnosti molodi [The development of patriotic component as a part of national spirituality]. *Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University*, 2013, pp. 166–170. [in Ukrainian]